

BÁO CÁO CHUYÊN ĐỀ

“KIẾN THỨC BẢN ĐỊA TRONG DỰ BÁO THỜI TIẾT

ThS. Bùi Thị Hạnh

MỤC LỤC

1. Mưa, nắng	2
2. Bão	2
3. Lũ, lụt	9
4. Hạn hán	9
5. Nhiễm mặn	9
6. Kinh nghiệm dự báo khác	10
7. Nhận định của cộng đồng về mức độ chính xác của các kinh nghiệm dân gian trong dự báo các hiện tượng thời tiết.....	10

Do điều kiện canh tác nông, lâm, ngư nghiệp hiện nay vẫn phụ thuộc rất nhiều vào các điều kiện tự nhiên nên những kinh nghiệm và kiến thức bản địa trong dự báo các hiện tượng thời có vai trò quan trọng đối với cộng đồng cư dân ba tỉnh Nghệ An, Hà Tĩnh và Quảng Bình trong việc canh tác nông nghiệp, cũng như đánh bắt và nuôi trồng thủy hải sản. Phần này sẽ tổng kết những tri thức bản địa trong dự báo các hiện tượng thời tiết ở 3 địa bàn nghiên cứu nói trên. (Chi tiết xem **Bảng 1**)

Người dân 3 tỉnh Nghệ An, Hà Tĩnh và Quảng Bình thường căn cứ vào các kinh nghiệm dân gian được cha ông truyền lại thông qua quan sát các hiện tượng tự nhiên từ cây cỏ, động vật, các loại côn trùng, các hiện tượng biến đổi của trời, mây, gió và một số hiện tượng thiên nhiên khác để đưa ra các dự báo thời tiết phục vụ cho đời sống và sản xuất.

1. Mưa, nắng

Đối với việc dựa vào các loại cây cỏ để dự báo nắng mưa, người dân ở Nghệ An và Hà Tĩnh có điểm chung giống nhau, đó là đều dựa vào quan sát biểu hiện của một số loại cây cỏ như: cỏ gà, cây ngải tướng quân, cây chuối nước, cây cỏ gừng và một số loại cây ăn quả trong vườn nhà như khế, chanh,... Tuy nhiên, người dân ở Quảng Bình lại hầu như không có kinh nghiệm dân gian nào dựa vào các loại cây cỏ để dự báo mưa, nắng.

Các loài động vật, côn trùng trong tự nhiên như cóc, chuồn chuồn, kiến, mối, chim muông,... cho đến những con vật nuôi trong gia đình như con chó, con mèo, con gà,... cũng là những căn cứ quan trọng trong kinh nghiệm dân gian của người dân 3 tỉnh để dự báo thời tiết mưa, nắng. Dường như ở Nghệ An, những kinh nghiệm dân gian này trong cộng đồng có vẻ phong phú hơn so với 2 tỉnh còn lại.

Về các hiện tượng liên quan đến những biến đổi của trời, mây, gió như trăng, cầu vồng, gió Lào,... người dân ở 3 tỉnh Bắc Trung Bộ cũng đã đúc rút lên những kinh nghiệm cho việc dự báo trời mưa, nắng.

Thậm chí những biến đổi trong bản thân con người, và những quan sát trong khi đun nấu bằng củi lửa cũng đã trở thành những dấu hiệu quan trọng tạo thành kinh nghiệm dự báo thời tiết mưa, nắng của người dân ở Nghệ An và Quảng Bình.

2. Bão

Cây tre, cây cỏ gà, cỏ lau, cỏ ống, cây ngải tướng quân là những loại cây quen thuộc đối với người dân 3 tỉnh Bắc Trung Bộ và những biểu hiện của các loại cây cỏ này có vai trò quan trọng trong kinh nghiệm dân gian để dự báo bão.

Bên cạnh quan sát biểu hiện của các loại cây cỏ, con kiến, cá bóng, cá kính, con chim hét hay chim kết lại là những loại động vật cũng là những căn cứ quan trọng trong tri thức dân gian để dự báo bão của người dân nơi đây. Thêm vào đó, cả màu sắc của bầu trời, hướng gió cũng được đúc rút thành những kinh nghiệm để báo trước cho người dân khi nào có bão, hết bão, bão to hay bão nhỏ.

Từ những kinh nghiệm quan sát những biến đổi của các loài động, thực vật và môi trường thiên nhiên xung quanh, người dân địa phương có những chuẩn bị để phòng chống bão trên mọi phương diện, giảm thiểu tối đa các thiệt hại.

Bảng 1: Tổng hợp những tri thức bản địa trong dự báo các hiện tượng thời tiết của cộng đồng dân cư Bắc Trung Bộ

Tỉnh		Nghệ An	Hà Tĩnh	Quảng Bình
Hiện tượng	Căn cứ			
1. Mưa, nắng	<i>Cây cối, thực vật (TV)</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Một đám cỏ gà đang xanh mà tự nhiên trắng toát đi thì biết là ít bữa nữa thì mưa. Cỏ gà mà trắng là chắc chắn là mưa - Cây ngải tướng quân lộ hoa về phía đông thì biết là trời mưa, hoa bắt đầu héo là mưa rồi - Cây tóc tiên nở hoa và đến khi hoa bắt đầu héo, nở nhiều, nở hàng loạt đều là mưa. Hoa lẻ tẻ, hoa nở không đều coi như là hết - Cây tre trở hoa - Cây chuối nước trở hoa thì năm đấy sẽ mưa nhiều và có khả năng là lụt - Cây cỏ gừng có ba đốt thì mưa, bảy đốt thì lụt - cây chuối nước đã trở, trở hoa mà tàn thì bắt đầu mưa bão, lũ lụt đến hoặc sẽ có một trận mưa lớn - các cây như cây chanh và nói chung là các cái cây nói chung nếu nó mà đương xanh mà nó này mầm ra là bắt đầu lên lúm búm là chuẩn bị mưa. 	<ul style="list-style-type: none"> - Hoa ngải tướng quân (hay hoa chuối nước) nở rộ thì báo hiệu sắp mưa to - Đọt soài ra non thì chuẩn bị mưa (cây soài đây này mà lộc non ra nhiều thì chuẩn bị có mưa to này.) - Đọt cây khế ra non (cây khế nếu tự nhiên nó ra đọt non) thì chuẩn bị mưa - Cây chanh mà ra lộc non thì chuẩn bị mưa - Hoa cây cỏ gà trở thì biết trời sắp có mưa lớn - Hoa khế tàn, rụng thì có thể sắp có mưa - Hoa chuối nước mà nở [nở] trắng thì chuẩn bị có mưa to - cây cỏ trời [Trông nó như cây tỏi, lá dài như cây tỏi, lên hoa trắng] nở hoa, bao giờ hoa héo thì sẽ có 1 trận mưa to - Cỏ chi (cỏ gà), vào tầm tháng 7 – 8 nứt mạnh, thay đổi màu sắc, nứt trắng thì sắp có mưa to. - cây cối trong vườn (Cây chanh rồi cây chè) nhú cái mầm non lên đó là báo hiệu trời sắp mưa 	
	<i>Động vật, côn trùng</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Nghe cóc ngiến răng, con cóc mà kêu là trời sẽ mưa - Chó nhà mình đang nuôi mà ra ăn cỏ thì trời sẽ mưa - Con kiến đổ mà tự nhiên dưới tổ lên, kiến cánh nó lên là trời cũng mưa - Chim bay lên ngàn chẳng mưa thì gió 	<ul style="list-style-type: none"> - Chuồn chuồn bay thấp thì mưa, bay cao thì nắng, bay vừa thì râm - Bắt con cá đồng về mà thấy có trứng già là sắp có trận mưa to - Kiến mà kéo bầy, kéo thức ăn về tổ là chuẩn bị mưa 	<ul style="list-style-type: none"> - Kiến trong tổ trời lên nhiều - Chuồn chuồn bay thấp thì trời mưa, bay vừa vừa thì trời râm [râm], mà bay cao thì trời nắng - Kiến lá mà ra chiều ni là chiều mai mưa

Tỉnh		Nghệ An	Hà Tĩnh	Quảng Bình
Hiện tượng	Căn cứ			
		<ul style="list-style-type: none"> - Con kiến chuyên trứng, tha trứng lên cao đó thì sẽ chuẩn bị có mưa to. - chó ăn cỏ rồi, mèo ăn cỏ rồi thì rằng thế nào cũng mưa. Hoặc trời đang mưa mèo ăn cỏ, chó mèo tự nhiên cứ ra gặm cỏ nhai nó thì là trời hừng rồi đấy, thì là mai một có mặt trời lên. - muốn biết trời chuẩn bị nắng ráo, hết mưa thì cứ coi gà xỉa cánh nó là biết. - Con tép thành nó mà vang vào vườn là chưa mưa, nó mà vang mãi, vang mãi vào trong nhà là có mưa. Con nó cánh nó như con cào cào nhưng mà nó cứ kêu tách tách nếu hấn cứ tách tách ở ngoài vườn thì không sao mà nếu hấn bay vào trong nhà là bắt đầu trời mưa. 	<ul style="list-style-type: none"> - Cóc trọ/kêu thì trời sắp mưa. Cóc đau bụng là kêu, kêu là trời mưa, cho nước - con mối nó tự nhiên mà nó bay lên ở trong hang nó bay lên thì trời sẽ mưa - con kiến lửa bò lên nhà thì trời mưa và khi mưa xong hấn bò đi về tổ 	<ul style="list-style-type: none"> - Kiến (kiến lửa, kiến đỏ) bò lên tường là nó trở trời là mưa với lụt
	<i>Trời, mây, gió</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Trăng tán thì mưa (Trăng tròn có một vòng nhỏ xung quanh, trăng tán như kiểu chụp đèn mờ cả) - Ráng vàng thì gió, ráng đỏ thì mưa - cầu vồng mà đỏ sang phía nam thì trời lúc đó là đại hạn. Còn nếu cái cầu vồng mà đỏ sang núi Thành là phía bắc thì là chuẩn bị có đợt mưa lớn. - Gió Lào nhiều là nắng nhiều 	<ul style="list-style-type: none"> - Nhìn cầu vồng biết trời sắp mưa - Nhìn lên bầu trời thấy ráng đỏ thì mưa - Trông lên trời thấy ráng vàng thì gió mà ráng đỏ thì mưa - Về mùa nắng thì nhìn vào phía tây này, phía Lào này thấy chớp, đêm mà thấy chớp liên tục thì cảnh báo sẽ là gió Lào nắng là dữ dội - trăng tán thì mưa 	<ul style="list-style-type: none"> - Trời trong và xanh - Ráng đỏ thì mưa - Trời “ráng vàng thì gió ráng đỏ thì mưa” - Người ta nói mãn ruộng tháng 5 coi trăng rằm tháng 8. Trăng quầng thì hạn, trăng tán thì mưa
	<i>Khác</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Khi mô bắt đầu trời trở nắng rồi chuyên bắt đầu mưa là trong người em là em biết, đau đầu 2 ngày, 3 ngày rồi sau nó mưa vào là thôi nó không đau nhưc mỗi nữa. Gọi là kinh 		<ul style="list-style-type: none"> - Nấu ăn củi ấy này, nấu cơm, nấu củi ấy mà nghe thấy lửa hấn cười (lửa cười là nếu mà thổi lên thì hấn xòe ra nó, hấn đỏ lên,

Tỉnh		Nghệ An	Hà Tĩnh	Quảng Bình
Hiện tượng	Căn cứ			
		nghiêm trong người em đây.		hắn cười hẳn xòe ra)
2. Bão	<i>Cây cối, thực vật</i>	<ul style="list-style-type: none"> - cây chuối nước đã trở, trở hoa mà tàn thì bắt đầu mưa bão, lũ lụt đến hoặc sẽ có một trận mưa lớn - tre mà mọc ra ngoài thì năm đó không bão, không gió, mà còn tre mà chen giữa bụi là chắc chắn năm đó có lụt bão. - cây cỏ gà mà chuyển sang màu trắng là có mưa bão. - Măng tre không mọc ra mà mọc cong chui vào thì trong bụi đấy thì năm đó bão nhiều - nhìn cây ăn quả như cây khế chẳng hạn, năm nào mà quả mọc trên thân nhiều thì năm ấy sẽ có bão to. 	<ul style="list-style-type: none"> - măng mọc vào trong bụi, ngọn đâm vào bụi tre thì bão - Có cái loại cỏ ta kêu là cây cỏ chín đấy mà nó trắng. Cảnh báo là nếu sắp mưa bão là nó trắng hạt á - cây ngải tướng quân là to, lá hẳn to, bông hẳn to chứ - cây cỏ gà mà thường thường vào tháng 5 ấy nó biểu hiện lên cái đọt trắng hết là cái năm đó sẽ có mưa bão nhiều 	<ul style="list-style-type: none"> - năm mô mà ngọn tre mà mọc thẳng thì không bão, mà năm mô ngọn tre hẳn cong là năm nợ bão to. - măng hẳn mọc cong trong bụi đấy, măng tre đấy hẳn không mọc ra mà hẳn mọc cong chui vào trong bụi đấy là năm đó mưa bão nhiều - Tầm tháng này [tháng 10 âm lịch] mà nhìn lá tre xanh thì vẫn còn bão, lá tre vàng mới hết bão. - cỏ lau nó mọc lên, có hoa là hết lụt, hết bão. - coi xét cây cỏ ống hoặc là cây măng của cây tre để hàng năm biết là có bão
	<i>Động vật, côn trùng</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Con cá kinh đỏ, hẳn mà nhiều là bão to - Con ké ké trên rú [rừng] đỏ, hẳn về nhiều là bão to 	<ul style="list-style-type: none"> - kiến nó cứ leo lên trên cao, trên nóc nhà hẳn ở thì sẽ có bão lớn 	<ul style="list-style-type: none"> - con cá bông năm nào mà có sạn trên đầu thì năm đó một là lũ to, hai là bão to - Con chim hét về là hết lụt, hết bão.
	<i>Trời, mây, gió</i>	<ul style="list-style-type: none"> - về mùa bão lụt nhìn về phía đông, mặt trời mọc đấy thì là thấy có cái rìa quạt xanh càng lớn thì bão lớn. - gió hướng tây bắc thì sắp tới là cũng có bão tố. - “Trông đánh tùng tùng, không chay thì bội” tức là người ta đót bội cúng đấy, người ta cúng đấy, thì họ nói là gió heo may thì bão lụt. 	<ul style="list-style-type: none"> - Mùa hè gió Lào (tháng 4 đến tháng 7 âm lịch) to thì đến mùa Thu là bão to. - Sấm cửa đông thì sẽ có giông bão, tức là sấm mà mình nghe thấy nó từ hướng đông thì sẽ có giông bão. 	<ul style="list-style-type: none"> - Ráng vàng là bão - ráng mờ gà mà nhìn trên trời mà khi mặt trời nó xuống thấy cái phía đông nó hừng cái màu vàng là biết sẽ có bão có điều không biết hẳn vào đâu -
	<i>Khác</i>			

Tỉnh		Nghệ An	Hà Tĩnh	Quảng Bình
Hiện tượng	Căn cứ			
3. Lũ, lụt	<i>Cây cối, thực vật</i>	<ul style="list-style-type: none"> - cây chuối nước đã trở, trở hoa mà tàn thì bắt đầu mưa bão, lũ lụt đến hoặc sẽ có một trận mưa lớn - cây cỏ gừng thì nó lên mấy khúc thì là có mây lụt - cây mít, nếu như mà quả thấp, dưới thấp quả thấp từng mô thì ngập lụt đến đây, cây mít quả lên trên cao thì năm đó lụt to - hoa cây gie mà ra nhiều thì là lụt to. 	<ul style="list-style-type: none"> - Cây cỏ gà mấy ngắn thì lụt to, mấy ngắn thì mây lụt - Lá mía, nếu mà ngắn su [sâu] là lụt to, ngắn cạn là lụt nhỏ - Cây chuối nước đổ thì kiểu gì cũng có mưa lụt. - cây tre mọc thẳng thì năm đó báo hiệu lũ lụt, - cây cỏ gừng có những cái ngắn nếu như cái ngắn đóng cao thì lụt to, ngắn đóng thấp thì lụt nhỏ - 	<ul style="list-style-type: none"> - Bông lau nở/trở hoa là hết lụt - cỏ lau nó mọc lên, có hoa là hết lụt, hết bão. - cây lau mà lỗ ầy lên cờ trắng thì lúc đấy là hết lụt rồi - bông lau trở sớm tầm tháng 9 – 10 thì họ sẽ dự kiến là năm nay không có lũ. - Con chim hét về là hết lụt, hết bão. - cái con cỏ ống đó nếu cái khúc ni mà ngắn su [sâu] thì năm ni là đến tháng ni lụt to, còn năm ni mà ngắn cạn đấy thì lại là lụt nhỏ. - coi đọt cái cỏ ống đấy có một ngắn thì một trận lũ trong năm đó, mà hai ngắn thì hai lụt
	<i>Động vật, côn trùng</i>	<ul style="list-style-type: none"> - con ễnh oàng [con châu chuộc] nó treo tổ đến đâu thì nước lụt đến đó - con kiến làm tổ cao, rồi là các cái con mà ở dưới nước như là ếch, chèo chèo chèo, ễnh ương gì đấy làm bọt (làm tổ) cao là năm đấy lụt cao, chắc chắn lụt to. - bắt được con cá dưới sông đấy nhìn trong cái bụng trứng đấy, có lẽ năm ngắn, năm như thế nào đó thì không biết, thì các cụ kêu năm nay phải có 5 cái lụt thì giờ là 3 lụt rồi. - ổ con kiến cao thì năm đó lụt to. - vào tháng 6, 7, 8, 9 âm lịch hàng năm mà có tiếng cóc kêu, kêu ban đêm, ngiên 	<ul style="list-style-type: none"> - Kiến mà leo lên ngược là lụt - Trứng cá, cá nhiều trứng, sắp đẻ thì sắp có nước to, Tháng 6 – 7 âm lịch mà trứng cá non thì là nước muộn - cái tổ vò vò nó đóng cao thì nó lụt to - con cá chép có trứng, già trứng mà lên chuẩn bị đẻ lần mô cũng có đọt lũ - tổ ong hay làm cao thì thường thường là có lụt lớn 	<ul style="list-style-type: none"> - Con cá bông mũ mà trên đầu hấn có sạn to là lụt. - “Làm ruộng tháng 8 xem rạm tháng 3”. Con rạm cũng giống cái cua đồng, nhỏ hơn mà cái năm nào mà mưa sớm hấn nổi lên sớm mà bắt được nhiều thì lo lụt - kiến đổ thành linh hấn ra nhiều thì cũng báo động cho mình biết trời sẽ có lụt. - con vò vò mà làm tổ thấp thì năm đó sẽ lũ nhỏ, nếu làm tổ trên trần nhà cao thì năm đó lũ lớn. - Con chim hét về là hết lụt, hết bão.

Tỉnh		Nghệ An	Hà Tĩnh	Quảng Bình
Hiện tượng	Căn cứ			
		răng liên tục thì lúc đó sẽ có mưa to gây ra lũ lụt		-
	<i>Trời, mây, gió</i>	- cứ mùa mưa mà có sấm cửa, đây gọi là sấm cửa, tức là sấm phía đông, nói thật đúng là phía đông bắc thì rất dễ dọa đến chuyện lũ lụt. - cầu vòng phía Đông thì lũ lụt to	- Sấm đông mạnh kiểu gì cũng có mưa lụt - tháng 2, tháng 3 mà khi nào nó trở một cây cầu vòng trên đây là năm ấy là chỉ lụt bé thôi, mà năm nào mà nó trở hai cầu vòng mà nó, mà đậm là năm ấy lụt rất to. Hai cầu vòng chồng lên nhau đấy.	- khi mô sấm ngoài biển cũng vang dền, mây dựng đứng thành từng trụ là sắp tới sẽ có mưa, lũ lụt
	<i>Khác</i>	- Thủy triều lớn, ở đây gọi là con nước lên mà gặp bão, gặp mưa nhiều là lụt lớn. - Tôi thì cứ thấy năm nay lụt to rồi thì yên tâm năm sau không lụt to nữa, không có 2 năm nào lụt to liền nhau đâu, ít nhất phải cách một năm.		
4. Hạn hán	<i>Cây cối, TV</i>			
	<i>Động vật, côn trùng</i>			
	<i>Trời, mây, gió</i>	- Trăng quầng thì hạn - Cầu vòng mà đổ sang phía Nam thì trời lúc đó là đại hạn. Còn nếu cái cầu vòng mà đổ sang núi Thành là phía Bắc thì là chuẩn bị có đợt mưa lớn.	- Trăng quầng thì hạn, - làm ruộng tháng 5 xem trăng rằm tháng 7. Nếu mà trăng khuyết hoặc là có mây đen nhiều phủ xung quanh ánh trăng là năm đó báo hiệu năm đó là có hạn. - trăng khuyết có tán nhiều thì năm đó biểu hiện của hạn	- “màn roọng [ruộng] tháng năm thì coi trăng rằm tháng tám”: trăng lu [mờ, không sáng] thì năm đó là được mùa, mưa nhiều, mà trăng sáng thì mất mùa, trời không mưa, trời hạn.
	<i>Khác</i>			
5. Nhiễm	<i>Cây cối,</i>	- lúa trở lên, chưa ngâm sữa, mới vừa ngâm sữa, lá úa	- Cây mạ đang non mà bỏ cái nước mặn vô là hán	

Tỉnh		Nghệ An	Hà Tĩnh	Quảng Bình
Hiện tượng	Căn cứ			
mặn, xâm nhập mặn	<i>Thực vật</i>	hết, lá vàng hết là lúc đó biết ruộng bị nhiễm mặn. - cây lúa [lúa] hấn cứ đổ dần dần là biết ruộng bị nhiễm nước mặn	bị úng, nó sẽ bị dập, đổ, có nơi hấn chết đấy, cây mạ non là hấn chết.	
	<i>Động vật, côn trùng</i>			
	<i>Trời, mây, gió</i>	- Năm nào gió Lào về mà cường độ lớn thì năm đó nước mặn. Năm nào thuận lợi mưa nhiều với gió đông nhiều, ít gió Lào thì năm đó không có nước mặn.	- Đợt nào gió nồm lên liên tục là nước mặn nó đẩy lên thì nó lại vào ruộng của mình, xâm nhập mặn đấy.	
	<i>Khác</i>	- kinh nghiệm bằng dân gian là trời mà tối anh “khỏa” [động] một phát như này mà thấy nước ánh sáng lên là như vậy nước mặn đấy. - Nhìn nước sông, mà nước thủy triều lên mà trong và xanh, trong mà xanh màu nước biển thì như vậy cũng là do nước nhiễm mặn đấy. - khi mà nước đã rút rồi thì tức là cái ruộng đó, cái đất đó đã bị nhiễm mặn thì khi nước rút nhìn trên mặt có một màu sẫm à màu trắng như muối, màu trắng trên mặt ruộng. Một lớp mỏng màu trắng như muối đọng lại trên mặt ruộng, tức là muối nó đóng lại. - Ban đêm mà coi như đi giặt ngoài sông đấy mà khóa khóa nước thấy như ánh lên như đom đóm nổi là nước mặn - Thử (ném) một miếng nước dưới sông đó, nếu mà thấy mặn là thôi	- Nước trong, nước hấn trong, nước mặn trong mà người ta ném là người ta biết thôi. - Nước bị mặn là nhà chị chỉ uống thử thôi, uống mà nghe ló là biết nước mặn đến rồi	

Tỉnh		Nghệ An	Hà Tĩnh	Quảng Bình
Hiện tượng	Căn cứ			
6. Hiện tượng thời tiết khác	<i>Cây cối, thực vật</i>		- cây tro (hay cây cọ) mà sây quả là năm đó sẽ rét đậm, mưa rét	
	<i>Động vật, côn trùng</i>		- con gà vịt là cái lông nó dựng lên có đợt có gió mùa, không khí lạnh sắp về - con cá rô nó đẻ ra, cá rô rẫy (ở trên ruộng) mà nhiều thì sẽ nhiều mưa rét	- con cá ngạnh nhiều là rét.
	<i>Trời, mây, gió</i>	- “ráng mờ gà ai có nhà thì chông”, đó là cái câu nói về việc mưa to gió lớn		- Năm mô mà gió nam nhiều, tháng 5, tháng 6 âm lịch mà gió nam nhiều đấy thì năm nó rét, rét nhiều hơn.
	<i>Khác</i>			

3. Lũ, lụt

Các loại cây cỏ như cây chuối nước, cây cỏ gừng, cỏ gà, cỏ lau, cỏ ống, cây tre,... và một số cây trồng trong vườn như cây mít...; một số loại vật như cá bống, cá chép, con rạm, con châu chuộc (Ễnh oàng), cóc, ếch, chim hét,... và côn trùng như kiến, con vò vò, ong...; và thậm chí là các hiện tượng có thể được nhìn và nghe thấy trên bầu trời như sấm, cầu vồng,... với những dấu hiệu cụ thể cũng được người dân địa phương ở 3 tỉnh Bắc Trung Bộ xem là căn cứ để biết trong năm có mấy trận lụt, lụt to hay lụt nhỏ, khi nào hết lụt.

4. Hạn hán

Đối với hiện tượng hạn hán, người dân ở cả 3 tỉnh Nghệ An, Hà Tĩnh và Quảng Bình hầu như không căn cứ vào các quan sát từ cây cỏ, các loài vật và côn trùng mà chỉ dựa vào các hiện tượng quan sát được từ mặt trăng vào các thời điểm cụ thể trong năm như “trăng quầng trời hạn”, và hướng xuất hiện của cầu vồng để dự báo.

5. Nhiễm mặn

Kinh nghiệm dự báo hiện tượng nước nhiễm mặn chỉ được người dân tại hai tỉnh Nghệ An và Hà Tĩnh chia sẻ. Dựa trên quan sát cây mạ, cây lúa trên ruộng bị úa vàng hoặc bị dập đổ, hoặc sự xuất hiện nhiều của gió Lào, hoặc quan sát nước sông thấy có màu trong và xanh, và ban đêm khóa mặt nước thấy ánh sáng lấp lánh như đom đóm, hoặc bằng trực giác là nếm nước, hoặc nhìn thấy lớp váng trắng xuất hiện trên mặt ruộng sau khi nước trong ruộng rút cạn, người dân có thể nhận biết được nước sông bị nhiễm mặn. Đây là căn cứ quan trọng đối với họ trong việc quyết định bơm nước hay không bơm nước vào ruộng, phục vụ sản xuất nông nghiệp.

Ở Nghệ An, một số ý kiến cho rằng sự xuất hiện của con rươi trên mặt ruộng càng nhiều cũng là một bằng chứng của tình trạng xâm nhập mặn ngày càng tăng.

“Năm mô mà mặn nhiều thì con rươi hẳn dễ phát triển hơn, hẳn như kiểu nước lợ đó.” (PVS Người cao tuổi xóm 1, xã Hưng Nhân, Hưng Nguyên, Nghệ An)

Tuy nhiên, một số ý kiến khác lại cho rằng hoàn toàn không có mối liên hệ nào giữa hiện tượng nhiễm mặn và sự xuất hiện của con rươi bởi vì con rươi đã xuất hiện ở vùng đất này từ lâu đời rồi.

- *“Trước đây không nước mặn cũng có rươi nhiều, nước mặn rươi cũng nhiều, rươi trước vớt cả thùng, giờ hiếm... Mặn làm gì mà có rươi. Ngập mặn không có nhiều rươi.” (PVS Hộ gia đình có mức sống trung bình, xóm 2, xã Hưng Nhân, Hưng Nguyên, Nghệ An)*
- *“Khả năng, như lúc này tôi nó đó, nó cũng nó liên quan đến. Người dân ở đây người ta cứ nói là chỗ nào có nước mặn thì có rươi nhưng mà tôi thấy nó phải vì trước đây không có mặn cũng có rươi.” (PVS Chủ nhiệm Hợp tác xã Nông nghiệp xã Hưng Nhân, Hưng Nguyên, Nghệ An)*

Như vậy, để có thể kết luận chắc chắn về mối liên hệ giữa sự xuất hiện con rươi và mức độ nhiễm mặn ngày càng tăng thì cần có thêm những bằng chứng khoa học bên cạnh những kinh nghiệm dân gian của người dân địa phương.

6. Kinh nghiệm dự báo khác

Hiện tượng thời tiết khác cũng có ảnh hưởng nhiều đến canh tác nông nghiệp của người dân đó là rét đậm, mưa rét. Hiện tượng thời tiết này cũng được người dân chú ý quan sát những hiện tượng xung quanh để dự báo và đúc rút thành kinh nghiệm phục vụ đời sống và sản xuất. Chẳng hạn như ở Hà Tĩnh, hiện tượng cây tro (hay cây cọ) ra quả hay con gà, con vịt dựng lông lên hoặc con cá rô xuất hiện nhiều trên mặt ruộng đều là những dấu hiệu báo cho người dân biết sẽ có không khí lạnh, có mưa rét. Còn ở Quảng Bình, sự xuất hiện của con cá ngạnh nhiều và gió nam nhiều cũng là những dấu hiệu báo trước năm đó rét nhiều.

7. Nhận định của cộng đồng về mức độ chính xác của các kinh nghiệm dân gian trong dự báo các hiện tượng thời tiết

Đối với những kinh nghiệm dân gian trong dự báo thời tiết trình bày ở **Bảng 1**, nhiều ý kiến thu thập được từ cộng đồng 3 tỉnh Nghệ An, Hà Tĩnh và Quảng Bình đều khẳng định những kinh nghiệm dự báo đó là khá chính xác, mặc dù độ chính xác không cao bằng những dự báo thời tiết chính thống của Nhà nước - được áp dụng khoa học kỹ thuật hiện đại. Cộng thêm với những biến đổi khí hậu trong thời gian gần đây cũng ít nhiều ảnh hưởng đến tính chính xác của các dự báo theo kinh nghiệm dân gian này.

- *“Theo quan điểm của tôi thì có lẽ... ta không nói được 100% nhưng mà có lẽ kinh nghiệm từ dân gian thì người ta đã đúc rút từ lâu rồi. Kinh nghiệm này tôi không đảm bảo được 100% nhưng khả năng cũng phải được từ 70 đến 80%. Đó là kinh nghiệm thực tế. Ở đây, lúc này tôi cũng không nói có cái chuyện là con cá dưới sông đấy, con cá mà đến cái thời kỳ mà có trứng rồi, có trứng mà trứng căng đó thì nhất định là sẽ có con nước, là sẽ có mưa bão và lũ. Thì cái kinh nghiệm này thì tôi thấy là không dám trăm phần trăm nhưng 70-80% là có... Đành rằng vừa sử dụng cái này nhưng người ta vẫn biết trên hệ thống thông tin đại chúng, trên phương diện khoa học thì là người ta biết rồi. Thế nhưng mà căn cứ vào thông tin khoa học ở trên này đưa xuống, nhân dân nắm bắt và cũng thấy những lần mà thông báo trên khoa học này và những lần kinh nghiệm dân gian này cũng thấy đúng.” (PVS Chủ nhiệm Hợp tác xã Nông nghiệp xã Hưng Nhân - Hưng Nguyên - Nghệ An)*

- "...những kinh nghiệm dự báo thời tiết mà mọi người vừa kể đó thì cũng tương đối, không trăm phần trăm thì cũng tương đối, khoảng được 70-80%." **(PVS Hộ gia đình nghèo, Nữ giới, xóm 1, xã Hưng Nhân, Hưng Nguyên, Nghệ An)**
- "Những kinh nghiệm quan sát các hiện tượng của thiên nhiên để dự báo thời tiết đó cũng đúng, độ chính xác cũng phải được 70-80%. Đó là điều chắc chắn... Mình phải dựa chứ, cái đó mình phải dựa chứ. Mình cũng phải phụ thuộc vào những cái kinh nghiệm đó của dân gian là phải dựa vì nếu không dựa nhiều khi mình cũng mất trắng đấy." **(PVS Hộ gia đình kinh tế trung bình, Nam giới, 59 tuổi, xóm 1, xã Hưng Nhân, Hưng Nguyên, Nghệ An)**
- "Chính xác, chính xác, các cụ thì không được 100% nhưng cũng phải được 90% đó. Cái hoa chuối nước mà nở trắng là bắt đầu là mưa đó nhé. Từ lúc mình nhìn thấy hoa nở cho đến khi mưa chỉ vài ngày thôi, không xa mô, mai mốt là mưa thôi. Chính xác đấy. Mà cái lụt thì mưa nhiều mới lụt mà phải mưa khắp nơi đổ về thì mới lụt được chứ chắc chỉ vùng nhà chị mưa thì không lụt được mô. Chắc là các vùng khác cũng phải mưa một vài ngày thì ở đây mới bị lụt đấy." **(PVS Hộ gia đình khá giả, Nữ giới, 40 tuổi, xóm 5, xã Yên Hồ, Đức Thọ, Hà Tĩnh)**
- "Ông bà thì để lại nhiều thứ kinh nghiệm chứ nhưng mà cũng có năm đúng, có năm không. Rồi những cái đúc rút thì nhiều nhưng mà bây giờ áp dụng theo khoa học chứ áp dụng theo tự nhiên có hiệu quả nhưng bây giờ cái thời vụ và tất cả mình theo cái thông báo của đài, ti vi, của địa phương biết chuẩn bị để né tránh thôi chứ thực tế kinh nghiệm thì cũng có, nhưng mà gần như mấy năm ni áp dụng cũng không thật là cụ thể lắm cho nên là áp dụng hoàn toàn theo phương thức đài báo thôi chứ, áp dụng theo tự nhiên gần như có nhưng ít hiệu nghiệm thôi, giờ nước biển biến đổi khí hậu nhiều quá" **(PVS Hộ khá, xã Yên Hồ, Đức Thọ, Hà Tĩnh)**
- "những kinh nghiệm này cũng chính xác, cũng được khoảng 70-80%. Giờ lịch thời vụ là nhà nước lập rồi chứ trước đây không có cái chi hết, chỉ có nhờ trời thôi, thì có cái chi là ông bà trước truyền lại cho miếng rira thôi. Vì bữa ni là ăn làm hiện đại rồi. Máy móc có này, điện đài có này, đầy đủ cơ giới hết cả thì còn dùng cái loại này vô mần chi cho rườm rà... Với họ cũng xem trên dự báo thời tiết. Họ cũng không dùng nữa vì bữa ni họ ngó trên thời tiết rồi chứ họ không cần dùng những cái nó nữa cho phải suy nghĩ nhiều." **(PVS Người cao tuổi, xóm 1, thôn Trúc Ly, xã Võ Ninh, Quảng Ninh, Quảng Bình)**
- "Những kinh nghiệm đó cũng chính xác, cũng phải 100% đấy. Chính năm ngoài đây này ở đây lụt thì có lụt nhưng mà lụt nhỏ thôi vì cây cỏ ống hẫng có một ngăn thôi mà ngăn rất gần. Năm ngoài chỉ có một trận lụt mà lụt nhỏ không đáng kể... Hẫng thay đổi là vì ri, hẫng là trước đây hẫng nhiệt độ hẫng thấp nhưng mà chừ nhiệt độ tự nhiên hẫng cao lên, năm nay cao hơn năm trước; hoặc là rét năm trước thì thời gian rét đến tháng mười một, tháng chạp chi mới rét nhưng mà giờ hẫng kéo dài hơn, rét hoặc là không rét, là hoàn toàn thay đổi, thay đổi cái nó thôi chứ còn thực tế cái kinh nghiệm nó khác, cái đúc rút dân gian nó khác mà cái kinh nghiệm thực tế hẫng khác..." **(PVS Hộ gia đình khá, xóm 2, thôn Hà Thiệp, xã Võ Ninh, Quảng Ninh, Quảng Bình)**

Tuy nhiên, một số ý kiến lại cho rằng, những kinh nghiệm dân gian trong dự báo thời tiết của ông cha có ưu điểm vượt hơn so với dự báo thời tiết chính thống của Nhà nước hiện nay, đó là khả năng dự báo trong dài hạn, có thể giúp người dân có những phòng bị cần thiết trước những diễn biến bất thường của thời tiết.

“Nhưng mà đây rút kinh nghiệm dân gian là biết hơn ở chỗ ni, bên báo thời tiết thì cách 5-7 ngày, tuần thôi, họ báo cho mình tuần thôi chứ trước nữa thì họ chưa biết được, chứ mình đây mình ngó trông cây cối là biết năm ni lụt nhiều thì qua tháng 4, tháng 5 nhìn cây măng tre hấn mọc là biết năm ni bão nhiều rồi hoặc không bão là mình biết rồi, hoặc là mình coi cây cỏ óng có một ngấn, hai ngấn là mình biết trước lụt rồi. Nhưng bên thiên văn giỏi của mình giỏi là biết được mưa to, mưa nhỏ hoặc là bão to, bão nhỏ thì chỉ trong phạm vi chục ngày trở lại thôi.”
(PVS Hộ gia đình khá, xóm 2, thôn Hà Thiệp, xã Võ Ninh, Quảng Ninh, Quảng Bình)

Chính vì vậy, những dự báo thời tiết trong cộng đồng dân cư bản địa ở 3 địa phương này vẫn có đóng góp nhất định vào đời sống và sản xuất của người dân địa phương. Đúng như tác giả **G’Nece Jones (2012)**¹ đã tổng kết hai lý do khiến các tri thức bản địa hay những kinh nghiệm dân gian này có sức sống lâu bền trong cộng đồng: *thứ nhất*, so với tri thức khoa học thông thường, việc sử dụng tri thức bản địa sẽ nhanh hơn và rẻ hơn. Bởi vì việc sử dụng các tri thức bản địa sẽ mang lại kết quả nhanh hơn so với việc làm tương ứng của “khoa học chính thống” nên nó cũng có thể là ít tốn kém hơn so với việc các nhà khoa học chính thức có thể được thuê theo giờ hoặc hàng ngày; và *thứ hai*, các tri thức bản địa không đơn thuần dựa vào các quan sát thụ động mà nó còn bao gồm các thử nghiệm mang tính khoa học một cách tích cực chủ động bởi sự tồn tại của người dân bản địa phụ thuộc nhiều vào thiên nhiên, và do đó họ đã thu được những tri thức giá trị qua các thế hệ nhờ vào các quan sát tỉ mỉ về các mô hình và sắc thái môi trường. Do đó, hệ thống tri thức bản địa là có tính khoa học đáng tin cậy.

Những kinh nghiệm phong phú của người dân các tỉnh Nghệ An, Hà Tĩnh, Quảng Bình trong dự báo các hiện tượng thiên tai như mưa, nắng, bão, lũ lụt, hạn hán, xâm nhập mặn,... như đã trình bày ở trên là một kho tàng tri thức dân gian có giá trị, được các thế hệ truyền từ đời này qua đời khác, là một trong những căn cứ quan trọng để người dân địa phương đưa ra những giải pháp hữu hiệu trong đời sống và sản xuất nhằm giảm thiểu thiệt hại do thiên tai gây ra.

¹ G’Nece Jones, 2012, The importance of indigenous knowledge and good governance to ensuring effective public participation in environmental impact assessments, *International Society of Tropical Foresters News* (ISTF News), http://www.istf-bethesda.org/specialreports/Jones/Indigenous_Knowledge_and_EIAs.pdf